

ре, поскольку он высказывает свое мнение, ведет диалог с гостем, озвучивая ему вопросы зрителей, а также он должен смотреть на ситуацию с точки зрения режиссера, поскольку время эфира является ограниченным, и быть высоко информированным, просвещенным и эрудированным.

В результате взаимодействия информационных каналов – телевидения и интернета – становится общедоступной информация, которую раньше можно было прочитать только в прессе или услышать по радио. Наличие уникальной структуры выделяет данный жанр медийного дискурса среди других, поскольку позволяет привлекать большее число участников для их информирования и воздействия на них [3].

Л и т е р а т у р а

1. Войтишенко, Е. В. Особенности структуры диффузного жанра «телеблог» в белорусскоязычном медийном дискурсе / Е. В. Войтишенко // Беларусь в современном мире : материалы VIII Междунар. науч. конф. студентов, аспирантов и молодых ученых, Гомель, 5 мая 2015 г. / М-во образования Респ. Беларусь, Гомел. гос. техн. ун-т им. П. О. Сухого, Гомел. епархия Белорус. православ. церкви ; под общ. ред. В. В. Кириенко. – Гомель : ГГТУ им. П. О. Сухого, 2015. – С. 191–194.
2. Войтишенко Е. В. Синтаксические средства реализации стратегии запроса информации в жанре интерактивной телебеседы в медийном дискурсе (на материале англоязычных телепрограмм) / Е. В. Войтишенко // Молодые ученые в инновационном поиске : материалы V Междунар. науч. конф., Минск, 24–25 мая 2016 г. – Минск, 2017. – С. 99–103.
3. Войтишенко, Е. В. Блог как жанр интернет-дискурса (на материале белорусскоязычных блогов) / Е. В. Войтишенко, Р. А. Самусев // Беларусь в современном мире : материалы IX Междунар. науч. конф. студентов, аспирантов и молодых ученых, Гомель, 19–20 мая и 7 июня 2016 г. / М-во образования Респ. Беларусь, Гомел. гос. техн. ун-т им. П. О. Сухого, Гомел. Епархия Белорус. православ. церкви ; под общ. ред. В. В. Кириенко. – Гомель, 2016. – С. 124–126.
4. Шестеркина, Л. П. Методика телевизионной журналистики : учеб. пособие для студентов вузов / Л. П. Шестеркина, Т.Д. Николаева. – М. : Аспект Пресс, 2012. – Режим доступа: <http://dedovkgu.narod.ru/bib/shestjorkina.htm>. – Дата доступа: 26.04.2022.

БЕЛАРУСКІЯ ФРАЗЕАЛАГІЗМЫ З ДЗЕЯСЛОВАМ ЛЕЗЦІ: ФУНКЦЫЯНАВАННЕ, ЧАСТОТНАСЦЬ, СТРУКТУРА

А. А. Шчарбатая

*Установа адукацыі «Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Ф. Скарыны», Рэспубліка Беларусь*

Навуковы кіраўнік д-р філал. навук, праф. В. А. Ляшчынская

У большасці фразеалагізмаў як другасных адзінках мовы, што складаюцца мінімум з дзвюх слоў, можна выдзеліць залежны і апорны, ці галоўны, кампанент, што, паводле вызначэння С. І. Ожагава, з’яўляецца «сэнсаўтваральным кампанентам адзінкі, г. зн. такі кампанент, які “фразеалагізуе” свабоднае словаспалучэнне» [1, с. 200]. Галоўны кампанент у складзе фразеалагізма выступае ў ролі граматычна і семантычна незалежнага слова і менавіта ён з’яўляецца марфалагічным паказчыкам суаднесенасці фразеалагізмаў з той ці іншай часцінай мовы.

Сярод суадносных з часцінамі мовы фразеалагізмаў у беларускай фразеалогіі найбольш колькасна прадстаўлены дзеяслоўныя, дзе ў якасці галоўнага кампанента, як правіла, выступае менавіта дзеяслоў, які з’яўляецца адной з самых важных і найбольш частотных часцін мовы, так як ён, па сутнасці, займае другое месца (пасля назоўніка) па колькасці ў маўленчай дзейнасці чалавека, выступае ў якасці прэдыкатыўнага цэнтра мовы.

Усё жыццё чалавека звязана з такім важнейшым паняццем, як дзеянне, што і вызначае месца і ролю дзеяслова ў мове. Таму дзеяслоўныя фразеалагізмы, як і сам дзеяслоў, валодаюць вялікім патэнцыялам для выражэння разнастайных дзеянняў, працэсаў, стану, што суправаджаюць чалавека ў працоўнай, сацыяльнай, эканамічнай, навуковай і грамадскай дзейнасці. А чалавек, як вядома, характарызуецца сваімі дзеяннямі і ўчынкамі.

Магчыма, што менавіта такая роля дзеяслова ў мове ўвогуле і ў фразеалогіі ў прыватнасці стала прычынай частотнасці ўжывання аднаго і таго ж дзеяслова пры ўтварэнні фразеалагізмаў. Намі заўважана, напрыклад, што дзеяслоў *даваць* зафіксаваны ў 77 фразеалагізмах, *глядзець* – у 35, *пускаць* – у 32 і іншыя.

Сярод такіх частотных дзеяслоўных кампанентаў беларускіх фразеалагізмаў у выніку суцэльнай выбаркі з найбольш поўнага «Слоўніка фразеалагізмаў» беларускай літаратурнай мовы І. Я. Лепешава намі выдзелена група дзеяслоўных фразеалагізмаў з кампанентам *лезці*, які адносім да ліку частотных у фразеалогіі – выдзелена 26 фразеалагічных адзінак [2].

Дзеяслоў *лезці* ў «Тлумачальным слоўніку беларускай літаратурнай мовы» зафіксаваны як мнагазначны: 1) ‘карабкацца, узбірацца, падымацца куды-н.’; 2) ‘пранікаць, уваходзіць куды-н. тайком, крадучыся’; 3) ‘забірацца рукой унутр чаго-н.’; 4) ‘настойліва ўмешвацца ў чужыя справы, жыццё і пад.’; 5) ‘уваходзіць, змяшчацца, быць якраз (пра абутак, адзенне)’; 6) ‘насоўвацца, налазіць, спаўзаць’; 7) ‘надаедліва прыставаць, звяртацца з чым-н.’; 8) ‘увязвацца ў што-н. непрыемнае’; 9) ‘прыставаць назойліва’; 10) ‘выпадаць (пра валасы, поўсьць)’; 11) ‘імкнуцца стаць кім-н., заняць больш высокую пасаду’; 12) ‘распаўзацца, ірвацца’ [3, с. 315].

У складзе вызначаных фразеалагізмаў дзеяслоўны кампанент *лезці* ўспрымаецца як з прамым значэннем, так і з пераносным, дзякуючы яго новым спалучэнням, што далі штуршок для працэсу метафарызацыі, асацыятыўных сувязей і падобнае. Сапраўды, слова валодае вялікай патэнцыяльнай сілай. Нават «уваходзячы ў склад устойлівых спалучэнняў слоў і губляючы ў іх сваю лексіка-семантычную асобнасць, яно паранейшаму трывала захоўвае свае генетычныя сувязі, якія пры самай малой магчымасці вяртаюць нашу свядомасць да першаснай намінацыі» [4, с. 64].

Сярод фразеалагізмаў з апорным дзеяслоўным кампанентам *лезці* ёсць тыя, дзе кампанент часткова захоўвае сваё значэнне (*лезці на сцяну, лезці сляпіцай у вочы, лезці смалой у вочы* і іншыя). Але вызначаюцца і тыя фразеалагізмы, у якіх першаснае значэнне дзеяслова *лезці* выяўляецца ў меншай ступені (*без мыла лезці, вочы на лоб лезуць, лезці пішчом*). Аднак нельга сказаць, што ў гэтых фразеалагізмах дзеяслоўны кампанент поўнасю страціў сувязь з дзеясловам, паколькі гэтыя фразеалагізмы не толькі марфалагічна суадносяцца з дзеясловам, але і выконваюць тую ж сінтаксічную функцыю выказніка.

Аналіз фразеалагізмаў паводле граматычнай аформленасці дзеяслоўнага кампанента *лезці* паказвае, што яны падзяляюцца ў залежнасці ад ступені зменнасці гэтага кампанента. У прыватнасці, у фразеалагізмах, суадносных з даданым уступальным сказам са злучнікам *хоць* (*хоць жывы ў зямлю лезь, хоць у пятлю лезь*), дзеяслоў ужываецца толькі ў форме загаднага ладу. Гэта тлумачыцца тым, што даданы ўступальны сказ патрабуе форму загаднага ладу дзеяслова, бо ў адваротным выпадку змяненні кампанентаў прывялі б да разбурэння семантыкі фразеалагічнай адзінкі.

У складзе іншых фразеалагізмаў дзеяслоўны кампанент *лезці* можа змяняць сваю граматычную форму (*лезу на ражон, лезеш на ражон, лезе на ражон, лезем на ражон, лезеце на ражон, лезуць на ражон* і іншыя). У такіх фразеалагізмах дзеяслоў

захоўвае здольнасць змяняцца паводле трывання (закончанае, незакончанае). Праўда, большасць фразеалагізмаў з апорным дзеясловам *лезці* з'яўляюцца аднатривальнымі ці маюць форму толькі незакончанага трывання (*з горла лезе, не лезе ў рот, не лезе ні ў якія вароты* і іншыя). Адзінкавыя фразеалагізмы ўтвараюць суадносныя трывальныя пары закончанага і незакончанага трывання (*не лезе (не палезе) па слова ў кішэню, не лезе (не палезе) ў галаву, лезці (залезці) ў душу*).

Трэба адзначыць, што вышэй пералічаныя марфалагічныя асаблівасці фразеалагізмаў з агульным дзеясловам *лезці* абумоўліваюцца іх структурнай арганізацыяй, бо «структурная мадэль – гэта каркас фразеалагізма, адзін з фактараў, які забяспечвае яго ўстойлівасць і ўзнаўляльнасць і які нават у пэўнай меры рэгулюе яго семантычную тоеснасць» [5, с. 51]. У прыватнасці, паводле сваёй структурнай арганізацыі фразеалагізмы з апорным дзеяслоўным кампанентам *лезці* можна падзяліць на: 1) фразеалагізмы-словазлучэнні; 2) фразеалагізмы-сказы.

Першую групу складаюць фразеалагізмы (18 адзінак), якія суадносяцца па сваёй структуры з дзеяслоўным словазлучэннем, што з'яўляецца зразумелым, так як у літаратурнай фразеалогіі гэта самая шматлікая структурна-граматычная разнавіднасць фразеалагізмаў. У межах гэтай групы выдзяляецца 8 розных мадэляў структурнай арганізацыі фразеалагізмаў: «дзеяслоў + прыназоўнік у + назоўнік у В. с.» (*лезці ў бутэльку, лезці ў вочы, лезці ў вярхоўку, лезці ў галаву, лезці ў душу, лезці ў пузыр, лезці ў пятлю*); «дзеяслоў + прыназоўнік на + назоўнік у В. с.» (*лезці на ражон, лезці на вочы, лезці на сцяну, лезці на язык*); «дзеяслоў + назоўнік у Т. с. + прыназоўнік у + назоўнік у В. с.» (*лезці сляпіцай у вочы, лезці смалой у вочы*); «дзеяслоў + назоўнік у Р. с. + прыназоўнік у + назоўнік у В. с.» (*лезці чорту ў зубы*); «прыназоўнік + назоўнік + дзеяслоў» (*без мыла лезці*); «дзеяслоў + назоўнік у Т. с.» (*лезці пішчом*); «дзеяслоў + прыслоўе + прыназоўнік + назоўнік у Р. с. + прыназоўнік + назоўнік у В.с.» (*лезці раней за бацьку ў пекла*); «дзеяслоў + прыназоўнік + займеннік + назоўнік у Т. с. + прыназоўнік + прыметнік + назоўнік у В. с.» (*лезці са сваім статутам у чужы манастыр*).

Як можна заўважыць, фразеалагізмы з апорным кампанентам *лезці*, што па структуры суадносяцца са словазлучэннем, тоесныя ў структурных адносінах з адпаведнымі дзеяслоўнымі словазлучэннямі і таму паўтараюць многія мадэлі, уласцівыя сінтаксічнай будове беларускай мовы.

Другую групу складаюць 8 фразеалагізмаў, што паводле свайго структурнага складу суадносяцца са сказам, але толькі з безасабовым ці даданым уступальным. Сярод фразеалагізмаў, што структурна арганізаваны як безасабовыя сказы, выдзяляецца 5 мадэляў: «часціца *не* + дзеяслоў + прыназоўнік у + назоўнік у В. с.» (*не лезе ў рот; не лезе ў галаву*); «прыназоўнік з + назоўнік у Р. с. + дзеяслоў» (*з горла лезе*); «часціца *не* + дзеяслоў + часціца *ні* + прыназоўнік + займеннік + назоўнік у В. с.» (*не лезе ні ў якія вароты*); «часціца *не* + дзеяслоў + прыназоўнік + назоўнік у В. с. + прыназоўнік у + назоўнік у В.с.» (*не лезе па слова ў кішэню*); «назоўнік + прыназоўнік на + назоўнік у В. с. + дзеяслоў» (*вочы на лоб лезуць*).

Сярод фразеалагізмаў, што паводле структуры суадносяцца з даданым уступальным сказам, выдзяляюцца толькі 2 мадэлі: «хоць + прыметнік + прыназоўнік у + назоўнік у В. с. + дзеяслоў» (*хоць жывы ў зямлю лезь*) і «хоць + прыназоўнік у + назоўнік у В. с. + дзеяслоў» (*хоць у пятлю лезь*).

Такім чынам, выяўленыя фразеалагізмы з агульным дзеясловам *лезці* ілюструюць частотнасць апорнага кампанента, які вызначаецца ў мове мнагазначнасцю. У складзе фразеалагізмаў ён часткова захоўвае сваё першаснае значэнне ці ў большасці страчвае яго, дзякуючы пераасэнсаванню словазлучэнняў ці сказаў як другасных адзінак мовы,

што вядзе да розных абмежаванняў граматычнай характарыстыкі як адзінак, так і апорнага дзеяслоўнага кампанента ў іх. Фразеалагізмы з кампанентам *лезці* тоесныя ў структурных адносінах з адпаведнымі свабоднымі словазлучэннямі розных мадэляў ці з безасабовым або даданым уступальным сказамі, уласцівымі сінтаксісу беларускай літаратурнай мовы.

Літаратура

1. Ожегов, С. И. О структуре фразеологии (в связи с проектом фразеологического словаря русского языка) / С. И. Ожегов // Лексикология. Лексикография. Культура речи. – М. : Высш. шк., 1974. – С. 182–219.
2. Лепешаў, І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў : у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Беларус. энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. – Т. 1: А–Л. – 672 с. ; т. 2: М–Я / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Беларус. энцыкл. імя П. Броўкі, 2008. – 704 с.
3. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы: больш за 65000 слоў / пад рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко. – 2-е выд. – Мінск : БелЭн, 1999. – 784 с.
4. Диброва, Е. И. Вариантность фразеологических единиц в современном русском языке / Е. И. Диброва. – Изд-во Рост. ун-та, 1979. – 192 с.
5. Мокиенко, В. М. Славянская фразеология : учеб. пособие для вузов по специальности «Рус. яз. и лит.» / В. М. Мокиенко. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Высш. шк., 1989. – 287 с.